UNES NOTES SOBRE GARCIA, A LA RIBERA D'EBRE

Josep Serrano Daura

Entre els antics dominis de la Baronia d'Entença a la comarca de la Ribera d'Ebre, Garcia i els seus termes constitueixen un cas peculiar en la nostra història, pels successius canvis de domini senyorial que es produeixen en el període comprès entre els s. XII i XIV. Finalment, a la darreria del s. XIV es consolida el domini dels comtes de Prades, tot i que per enllaços matrimonials aquells territoris passen al senyoriu d'altres dues famílies, com són els Cardona i els Medinaceli, successivament fins a l'extinció dels Senyorius ben entrat el s. XIX.

En aquest cas ens referirem bàsicament, als titulars de la Baronia de Garcia i els seus termes entre aquells segles XII i XIV; a més, oferirem algunes altres dades que considerem d'interès.

I. La denominació de Garcia

La denominació actual de la localitat, *Garcia*, és fruit de l'evolució, popularment forçada, d'una inicial *Caxia, Carceia* i després *Carcia* o *Carcie*.

Les expressions de *Caxia, Carceia* (amb variants com *Carçeia* i *Carcheia*) o *Carcia* les trobem documentades des de 1153, acabada la reconquesta cristiana de la zona (1).

A la darreria del s. XIII el lloc apareix com a *Garcia* (2), i així fins que l'any 1667 es constata que *la llama el vulgo...Garcia* (3).

Així doncs, la denominació original del lloc és *Garcia*, d'origen potser romà, i es manté encara a la segona meitat del s. XVII, quan popularment es canvia per l'actual de *Garcia*.

II. Els antics termes de Garcia

Els termes que incialment depenen del castell de Garcia, en temps dels sarraïns abans i després de la reconquesta catalana de la zona a mitjà s. XII, són, a banda del lloc actual de Garcia, els del Masroig, les Pinyeres (4) i el Mas d'en Bas (l'actual Molar). Aquests tres últims termes formen part avui de la veïna comarca del Priorat.

En un document del 6 de març de 1172, en què es confirmen els antics termes del castell de Siurana abans de la seva conquesta cristiana, *en temps del sarraïns, hi consta que els de dit castell van vendre*, en un

moment imprecís, el lloc i terme de Falset als homes de Garcia, i aquests l'incorporaren als seus altres termes (*quod Falcet est de termino Ciurane, et sarraceni de Ciurana vendiderunt illud hominibus de Carcie et homines* Carcia *addiderunt illud termino suo, ...*) (5).

Garcia i els seus termes del Masroig, Pinyeres i Mas d'en Bas, com a conjunt dominical separat de Falset, passen a domini cristià, definitivament, entre els anys 1148 i 1153, com tots els territoris de l'actual Ribera d'Ebre, i inicialment sota dependència sobirana (6).

III. El Senyoriu sobre el castell i termes de Garcia

A) La Baronia dels Castellvell (1174 - 1241)

El desembre de 1174, el comte-rei Alfons I fa donació de Garcia, amb els castells i termes de Tivissa, Móra i Marçà, a Guillem de Castellvell, a canvi de 5.000 maravedís (7). Aquests dominis integren, inicialment, la Baronia de Castellvell.

A aquell Guillem de Castellvell el succeeix en el Senyoriu el seu fill Albert, qui l'ostenta almenys l'any 1189 (8). I a més, aquell Albert de Castellvell rep del mateix Alfons I el lloc de Falset, el 2 de setembre de 1192 (9). Garcia i Falset tornen a unir-se sota un mateix titular senyorial.

A Albert de Castellvell el succeeix, en tots els seus dominis, i com a mínim des de 1205 fins a 1240, la seva germana Alamanda, casada amb Ramon de Sant Martí i Sobirats, senyor de Pratdip (10).

El 1218 la mateixa Alamanda, coneguda com *de Sobirats*, penyora a favor de l'Orde del Temple el castell de Móra, i ingressa en dit Orde (11). L'any 1225 encara reconeix adeutar als cavallers templers la suma de 500 sous (12).

D'altra banda, en actes del 6 de juny de 1229 i de l'1 d'abril de 1240, la mateixa Alamanda cedeix a la seva filla Blanca, casada amb un Portella *o çaportella*, els castells de Falset i Marçà (13).

L'abril de 1240 resten sota el ple domini d'Alamanda de Sobirats els castells i termes de Garcia i Tivissa (14). Però el seu successor, Ferran de Sant Martí, el febrer de 1241 sembla haver recuperat tots els antics dominis de la Baronia familiar, inclosos Móra, Falset i Marcà. Així es desprèn del fet que l'any 1241, Ferran de Sant Martí dóna en dot a la seva filla, anomenada també Alamanda, i al seu marit, Guillem d'Entença, els seus drets sobre els castells de Falset, Móra, Tivissa, Marçà i Pratdip (15).

Finalment, el mateix Ferran de Sant Martí, en data imprecisa però vers de 1241, per tal de compensar la seva germana Blanca i el fill d'aquesta Bernat de Portella, en satisfacció dels seus drets legitimaris i successoris en general sobre l'herència d'Alamanda de Sobirats, els fa donació del castell i termes de Garcia (16).

Uns anys després, aquells castells i termes de Falset, Tivissa, Móra, Marçà i Pratdip, en virtut del testament d'Alamanda de Sant Martí, de 3 de maig de 1255, passen a integrar, en la persona del seu fill Berenguer, el domini de la què després es coneix com a Baronia d'Entença (17).

B) El Senyoriu de les famílies Berga i Vallebrer (1272 - 1285)

No sabem que ocorre els anys immediatament posteriors a la donació de Garcia i els seus termes a Blanca de Portella i el seu fill. El 1272, però, trobem com a senyor de Garcia Pere de Berga, moment en què ven pel preu de 92.000 sous els seus dominis de Garcia (amb Masroig, Pinyeres i Mas d'en Bas), a Martí de Vallebrer (18). L'escriptura de transmissió indica que els límits territorials del castell i termes de Garcia són els termes d'Ascó (i Vinebre), Móra, Tivissa, Marçà, Gratallops, Falset i la Figuera.

No tornem a tenir-ne notícies fins al 1285, en què Arnau d'Artesa, un cavaller ciutadà de Lleida, ostenta el domini del lloc i dels seus termes (19).

C) El domini dels d'Artesa (1285 - 1309)

Com dèiem, el 1285 trobem Arnau d'Artesa com a senyor de Garcia. Arnau d'Artesa és ciutadà de Lleida i originari, segurament, de la localitat lleidatana que li dóna el seu cognom. Tenim algunes notícies sobre aquest nou senyor i els seus descendents, fins que el seu domini s'incorpora novament al de l'antiga Baronia de Castellvell.

1. Un conflicte amb la Baronia d'Entença

Veiem, doncs, que vers l'any 1285, Arnau d'Artesa ostenta el domini del castell i termes de Garcia, després de diferents transmissions.

Els dominis restants de l'antiga Baronia de Castellvell pertanyen en aquell moment a la família Entença, descendents directes dels Castellvell per línia materna.

Tots dos dominis són veïns, i a la darreria del s. XIII, els seus titulars tenien *ajustades treves*, en paraules de CARRERAS. Aquelles treves obligaven els Artesa a socórrer els Entença, concretament en les campanyes bèl·liques que aquells mantenien en aquell moment contra els cavallers templers d'Ascó i Miravet (enfrontaments que s'inicien el 1279 i no acaben fins al 1300). Malgrat tot, i sense immiscir-se en aquells afers, les forces d'Entença detingueren uns sarraïns (1 home i 1 dona) vassalls d'Artesa, els quals, però, li foren retornats immediatament en virtut d'aquelles treves (segons les lleis de la cavalleria) (20).

2. Sobre els límits dels termes dels llocs de Garcia i Vinebre

El 30 de gener de 1304 es resol, per mitjà d'una sentència arbitral, un litigi de límits territorials entre la Comanda d'Ascó i la Baronia de Garcia, per la part de Vinebre, en el lloc *que vulgariter diarum et apellarum Pas de l'Ase.*



Vista de Garcia, Foto La Foig

No coneixem l'antiguitat del plet, però Arnau d'Artesa i aleshores comanador d'Ascó fra Berenguer de Sant Marçal se sotmeten al judici arbitral de 5 cavallers que dicten la seva resolució en la data indicada (21).

La predita resolució assenyala: *que'l terme de Garcia vage et resten tro a la punta de la rocha de la Ventola veyla, la qual lo senyor de Garcia tostemps l'a poseyda ab tots sos drets, ..., la qual Ventola te e poseex Jaffer Tabola et Moffrius Calderer et Maffoma Alalel, et Maffoma Abnerroyo, sarrayns de Garcia. Et partent de la punta de dita rocha... axi tot aygues...; tro al moyllon ho talaya que es sobre la rocha del Pas de lAse, et partent damunt dita talaya... tota serra dreta tro al puig de les Tarrasgotes, aix com aygues vesen enves Garcia et vesen Azco* per Vinebre. *Encara... partent de la punta de la dita rocha que pug al total de la dita bastida, axi com aygues vesen de cada part de les carrasquetes, axi com ayges vesen Azco et enves Garcia...*

Aquesta resolució és, doncs, la què estableix l'actual límit entre els termes de Vinebre (aleshores, l'any 1304, integrant del domini templer de la Comanda d'Ascó) i de Garcia.

3. Els descendents d'Arnau d'Artesa

El mateix Arnau d'Artesa fa testament el 19 de novembre de 1291, instituint hereu seu universal el seu fill Galcerà (22). I aquest últim fa altre testament el 8 de novembre de 1303, pel qual designa hereu el seu fill aleshores neixedor, sempre que fos home. El testador estableix, però, que si dit fill resultés ser dona, en aquest cas solament li deixava per drets de legítima la suma de 1.000 morabatins alfonsins d'or.

En cas que la criatura a néixer fos dona, o preveient la possibilitat que si fos home pogués néixer mort, o morir després abans de fer 25 anys (en què adquiria la majoria d'edat) sense descendència, institueix hereu seu universal el seu germà Berenguer d'Artesa (23).

A la fi, el fill neixedor de Galcerà d'Artesa resulta ser una dona, Blanca. Malgrat tot, no sabem ben bé que ocorre, però els marmessors testamentaris d'aquell Galcerà, el mes de desembre de 1308 estan en tractes amb Guillem d'Entença per vendre-li Garcia i els seus termes. Amb caràcter previ, l'hereu legítim, el germà Berenguer d'Artesa, requereix formalment Guillem d'Entença perquè no ho compri, però la venda es formalitza el 5 de juliol de 1309, i dóna lloc a una plet successori que no acaba fins al 14 de maig de 1344, quan una sentència arbitral reconeix els drets d'Artesa (24).

Entretant, enmig la tramitació d'aquell plet i segurament que en relació amb el mateix, Blanca d'Artesa, en sengles actes del desembre de 1322 i de març de 1330, renuncia formalment a qualsevol possible dret sobre Garcia i els seus termes a favor de l'hereu del seu pare, el seu oncle Berenguer d'Artesa (25).

En qualsevol cas, mentre no es resol aquell litigi, els dominis del castell de Garcia retornen als descendents de la família Castellvell.

D) El domini dels Entença (1309 - 1336)

Hem vist que l'any 1309 Guillem d'Entença adquireix l'antic domini dels seus avis sobre el castell de Garcia, Masroig, Pinyeres i Mas d'en Bas.

Tanmateix, en no tenir descendència, el mateix Guillem d'Entença, el 3 de desembre de 1313 fa donació dels seus dominis al rei Jaume II, a canvi de 100.000 sous barcelonesos i un cens anual de 20.000 sous sobre les rendes reials de Tortosa (26).

De la donació, però, se n'exceptuen els castells i termes de Garcia, Marçà, Pratdip i Guardamar (al terme de Tivissa), bé que atorga al rei un dret de fadiga sobre els mateixos (espècie de dret de tempteig i retracte) (27). En qualsevol cas, dits castells i termes, amb Garcia, seran afectats,

segons escriptura de 1320, en garantia dels drets dotals i d'esponsalici de l'esposa de Guillem d'Entença, Berenguela de Montcada. A més, ell mateix els destina a la venda, si fos necessari, per poder satisfer els seus deutes i els llegats religiosos establerts en favor de la seva ànima segons la seva última voluntat testamentària (28).

D'altra banda, hem d'indicar que és a partir de la donació feta a favor del rei que aquells antics dominis dels Castellvell reben la denominació comuna de *Baronia d'Entença*, tal com ha arribat als nostres dies.

Pel que fa als llocs i termes donats al sobirà, diguem que es mantenen sota el seu domini fins que l'any 1324, el mateix Jaume II crea el Comtat de Prades a favor del seu fill Ramon Berenguer, i hi incorpora els antics territoris d'Entença (29).

Garcia i els altres termes reservats per Guillem d'Entença, mort ell, els continua posseint la seva vídua. Però, el 6 de juny de 1326 Jaume II renuncia al seu dret de fadiga i n'autoritza la venda (30). Finalment, aquesta venda la formalitza la vídua d'Entença (ara casada amb Bernat Jordà, senyor d'Illa del Rosselló), el 17 de gener de 1336, a favor del mateix comte de Prades l'infant Ramon Berenguer i la seva esposa, pel preu de 100.000 sous (31).

Així Garcia i els seus termes tornen a unir-se als altres llocs i termes de l'antiga Baronia de Castellvell, després d'Entença.

E) Garcia al Comtat de Prades

El mes de febrer de 1338, el comte de Prades assegura el dot de la seva segona esposa, María Álbarez, i obliga en garantia del mateix el seu domini sobre Garcia amb Pinyeres i Masroig, i la ciutat d'Elx, del Regne de València (32).

Pel que fa a Garcia, Pinyeres i Masroig, el mes de juny de 1339 se celebren els actes d'homenatge i jurament de fidelitat dels pobladors d'aquells llocs a favor de la nova comtessa, en raó d'aquell obligament fet per l'infant Ramon Berenguer (33).

Al cap de pocs anys d'haver adquirit Garcia i aquells altres llocs, el 1341, el primer comte de Prades permuta amb el seu germà l'infant Pere tot el seu domini pel Comtat d'Empúries (34).

Hem vist ja que el 1344 es dicta una sentència arbitral per la qual es reconeixen els drets hereditaris de Berenguer d'Artesa sobre Garcia, Masroig, Pinyeres i Mas d'en Bas, i es revoca la venda feta l'any 1309 pels marmessors de Galcerà d'Artesa a Guillem d'Entença (35).

Finalment, Berenguer d'Artesa pren possessió dels seus nous dominis el mes d'octubre de 1344 (36), fins que el mes de setembre de 1378 els ven al nou comte Joan de Prades, i incorpora novament els dominis de Garcia als de l'antiga Baronia d'Entença (37).

L'any 1421, en casar-se Joana de Prades l'última descendent de la

Casa de Prades, amb Joan Ramon Folc de Cardona, tot el Comtat amb la nostra Baronia s'integra en els dominis del Comtat de Cardona, després elevat a Ducat per Ferran el Catòlic (38).

I per similar circumstàncies matrimonials, l'any 1653, l'antic Comtat de Prades passa al domini dels Ducs de Medinaceli (39).

IV. Algunes notícies sobre la seva població sarraïna

Garcia és un dels llocs de la Ribera d'Ebre on romàn una important comunitat sarraïna després de la reconquesta de la zona per les forces de Ramon Berenguer IV.

Aquesta població de fe mahometana és també beneficiària d'una Carta de seguretat atorgada per aquell comte als sarraïns de la Ribera de 'Ebre, i especialment als del nostre lloc de Garcia, Ascó, Flix, Móra, Tivissa, Margalef i Castelló (lloc de Tivissa).

Aquesta Carta, concedida en data imprecisa però que podem situar entre 1153 i 1159, respecta la identitat de la comunitat a la qual va adreçada. Els sarraïns passen a la protecció directa del sobirà, se'ls permet de conservar llurs béns i mesquites amb els honors i heretats adscrits, i els reconeix plena llibertat de moviment en els regnes hispànics. Així mateix, se'ls eximeix de tota càrrega econòmica i personal, a excepció de la desena part dels fruits i rendes que obtinguessin (40).

I important continua sent la comunitat sarraïna de Garcia, quan el 20 de gener de 1439, els comtes Joana de Prades i el seu marit Joan Ramon Folch de Cardona atorguen als seus vassalls sarraïns el privilegi de poder construir una nova mesquita al lloc (41).

Ferrer Falaguer, com a *jurat de la Aliama dels moros del loch nostre de Garcia, en nom e veu de la dita Aliama e singulars d'aquella*, havia exposat que *la dita Aliama tingi la casa de la mezquita luny de la morreria, el loch apellat la Torna*, per la qual cosa no podien complir plenament amb els seus deures religiosos; així, si en poden edificar una altra a la moreria *farien lur oracio que no fan*. El representant municipal demana, en conseqüència, que ara se'ls concedeixi permís *de fer e construhir de nou mezquita dins la morreria, en lo carrer del Gancho, en la casa d'Ali Darbet.*

Finalment els comtes de Prades, del castell de Falset estant, accedeixen a la súplica presentada i atorguen el privilegi demanat.

D'altra banda, del document referit es desprèn que aquella comunitat està limitada a un barri determinat, *la moreria*, i que està organitzada políticament amb la seva *Aljama*. Justament és la llunyania de la mesquita respecte del seu barri el que impedeix a molts sarraïns anarhi per practicar degudament la seva religió.

A la darreria del s. XV, segons el fogatge del Principat de 1497, d'un total de 127 focs (cases o famílies), 39 eren *moros* i 88 cristians (més

dos eclesiàstics i altres dos focs al Mas d'en Bas) (42). Exactament als focs sarraïns són els de:

Beluc CORANER, Grafim (o Brafim) ALMORULL, Malir ARGILAGUA, Foma ARGILAGUA, Zalema ALSIZAR, Jaffer CAXERES, Foma LARAGONES, Ali ORIOL, Braffim RADUA, Ali GALLEX, Ali SGUALDAFERRE, Beluç ARGILAGUA, Ali NOME, Brafim LOXI (o BOXI), Alinat ARGILAGUA, la viuda de Fenage NOME, Madigua NOME, la viuda na RASGUAJAN, Brafim FARAGO, Aymet fill de Aymet CAVALLER, Ali RULLO, Fometa ARULLO (o RULLO) fill de Maduc, Aymet CAVALLE, Ali ARGILAGUA, Brafim ABOMELICH, Jucia ARGILAGUA, Maduc ROLLO (o RULLO), la viuda de Ferrago PERDIGO, los pobills de Ali RULLO, Fenago RULLO fill d'en Maduc RULLO, Fometa SPANYOL, Axer BOXI, Ademalich ARGILAGUA maior, Farima muller d'en GANXOL, Beluch RULLO, Brafem ABENALI (ferrer), na Perdigona de AZMET, Malsova viuda, RENOC.

I a la primeria del s. XVI, com en altres indrets de la nostra zona, aquella població mahometana s'acabaria convertint al cristianisme i barrejant-se plenament amb els cristians. Així en altre fogatge de 1553 ja no es fa cap distinció entre els pobladors d'una o altra religió; els descendents dels sarraïns apareixen amb noms cristians, i mantenen en els cognoms clares connotacions islàmiques. Efectivament, d'un total de 117 focs, 26 ho són *moriscos* o cristians nous convertits:

Antoni CARROLLO, Gabriel CAVALLER, Joan ARGILAGA, la viuda AXONETA, Joan ARGILAGA fill d'en Miquell, Joan ARGILAGA de la Viuda, Perot ARGILAGA, Anotni BOXI, Perot ARGILAGA, Gabriel ABENALLI, Joan RULLO, Bertomeu ARGILAGA, Joanot ARGILAGA, Joan BOXI, Bertomeu ALINOT, Gabriel RULLO, Miguel RULLO, Gabriel BOXI, la viuda SPANYOLA, Joan ARGILAGA, Perot CAVALLER, Joanot CAVALLER, Joan FERRER, Pere ALMORULL, Pere FERET, Gabriel FERRER.

Aquest any 1553 apareixen encara cognoms com CAVALLER, ARGILAGA, BOXI, RULLO, SPANYOL i ALMORULL, els quals entre d'altres, figuren en la llista de 1497 (43).

Diguem en tot cas que els moriscos de Garcia se salven de l'expulsió general decretada pel rei Felip II (III de Castella) l'any 1610, en tant que són considerats com a bons i fidels cristians (44).

NOTES

(1). L'expressió de *Caixa* apareix en un document de data exacta desconeguda, però que es situa entre 1153 i 1159, pel qual Ramon Berenguer IV atorga beneficis de diversa índole al sarraïns d'Ascó i de la Ribera d'Ebre. El document el publica FONT RIUS, Josep M. *La Carta de Seguridad de Ramon Berenguer IV a la Morerías de Ascó i Ribera de Ebro*, a *Homenaje a don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado*, Estudios Medievales, Saragossa (1977), pàgs. 282 i 283.

Com *Carçeia* la trobem en el document de donació a l'Ordre del Temple, el 24 d'agost de 1153, del castell i termes de Miravet i d'unes finques en altres llocs de la Ribera de l'Ebre (BOFARULL, MASCARO, prèper de *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. IV, doc. núm. LXXVII, pàg. 210).

El terme de *Carcheia* es cita en la donació comtal al monestir de Poblet d'una finca sítia al Mas d'en Bas, el 14 de gener de 1156; i *Carçeia* és un dels límits territorials que figuren en la Carta de poblament atorgada a la Morera, el 8 de desembre de 1170 (MORERA LLAURADO, Emili, *Tarragona cristiana*, vol. I, edició de la Diputació de Tarragona, Tarragona -1981-, pàgs. 513 i 638). El 1172 apareix com *Carcia* i *Carcie* en el document de confirmació dels termes del castell de Siurana (BOFARULL, *ob. cit.*, vol. VIII, doc. núm. XIV, pàg. 49).

En la documentació referent a un litigi entre els cavallers templers d'Ascó i Miravet i la família Entença (aleshores senyors de Móra), i que dura des de 1279 fins al 1300, sovint es fa referència a Garcia com *Carcia* (CARRERAS, CANDI, Francesc, *Entences i templers a les muntanyes de Prades*, Butlletí de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres, vol. II, Barcelona -1903/1904-, pàgs. 217 a 257).

Encara en un document de 1304, sobre l'establiment dels límits territorials entre Garcia i Vinebre, el nostre lloc figura com *Garchia* (Archivo Histórico Nacional, OOMM, Encomienda de Azcón, Carpeta núm. 636, doc. núm, 17).

(2). Nota anterior

(3). Aquesta notícia ens la dóna Berat Llobet, notari de Castelló d'Empúries qui, a requeriment del duc de Medinaceli, l'any 1667 féu recopilació i inventari de tots els seus drets i dominis a Catalunya, sota el títol de *Recopilación e Inventario de los autos y otras escrituras de la Baronía de Entença* (full 279), i que es troba a l'Arxiu Ducal de Medinaceli (=ADM).

(4). A la Terra Alta existeix un altre lloc del mateix nom, en terme de Batea.

(5). Document referit a la nota 1

(6). Sobre la conquesta cristiana de la zona, vegeu SERRANO DAURA, Josep, *La Pobla de Massaluca (Terra Alta)*, Ajuntament de la Pobla de Massaluca (1994), pàgs. 27 i 28.

(7). MIQUEL ROSSELL, Francesc, *Líder Feudorum Maior*, vol. I, doc. núm. 240, pàgs. 253 i 254.

(8). El 22 de desembre de 1189 trobem Albert de Castellvell penyorant el dret de pasturatge al terme de Tivissa a favor del monestir de Santes Creus, en garantia d'un préstec de 400 sous (BRU BORRÀS, F. Marius, *Fulls d'Història de la vila de Tivissa i del seu territori antic*, Tarragona -1955, pàg. 113)

(9). MIQUEL, *ob. cit.*, vol. I, doc. núm. 243, pàgs. 256 i 257.

(10). LLOBET, *ob. cit.*, full 7. I PALET PLAJA, Teresa, i ROMERO TALLAFIGO, Manuel, *Capbreu de la Baronia d'Entença*, Institut d'Estudis Tarraconenses, Tarragona (1987), pàg. 20; i ROMERO TALLAFIGO, Manuel, *El señorío catalán de los Entenza a la luz de la documentación existente en el Archivo Ducal de Medinaceli (Sevilla). Años 1173 - 1324*, Col.lecció d'Història/Instituciones/Documentos, núm. 4, Publicaciones de la Universidad de Sevilla (1977), pàgs. 576 i ss.

(11). ROMERO, *ob. cit.*, docs. núms. 6 i 7, pàg. 576.

(12). MIRET SANS, Joaquim, *Les cases de Templers i Hospitalers a Catalunya*, Barcelona (1910), pàg. 176.

(13). ROMERO, *ob. cit.*, docs. núms. 12 i 14, pàgs. 576 i 577.

(14). Nota anterior.

(15). ROMERO, *ob. cit.*, doc. núm 15, pàg. 577.

(16). LLOBET, *ob. cit.*, full 9.

(17). ROMERO, *ob. cit.*, doc. núm. 18, pàg. 577.

(18). ROMERO, *ob. cit.*, doc. núm. 22, pàg. 578; i LLOBET, *ob. cit.*, fulls 284 i 285.

(19). CARRERAS, *ob. cit.*, pàgs 223 i ss.

(20). Nota anterior

(21). Document referit a la nota 1. Un dels cavallers que interven com a àrbitres és Pere del Bosch, també ciutadà de Lleida i aleshores senyor de Flix i la Palma d'Ebre.

(22). ROMERO, *ob. cit.*, doc. núm. 40, pàg. 581.

(23). ADM, Secció Entença, Lligall núm. 17, doc. núm. 820.

(24). ADM, Secció Entença, Lligall núm. 17, doc. núm 841; i ROMERO, *ob. cit.*, doc. núm. 43, pàg. 581.

(25). LLOBET, *ob. cit.*, fulls 287 i 288.

(26). ROMERO, *ob. cit.*, doc. núm. 48, pàg 582; i BRU, *ob. cit.*, doc. núm. 14, pàg 372.

(27). LLOBET, *ob. cit.*full 288.

(28). Nota anterior.

(29). BRU, *ob. cit.*, docs. núms. 25, 26 i 27, pàg. 375.

(30). Arxiu de la Corona d'Aragó (=ACA), Registre de Cancelleria núm. 228, fol. 122.

(31). LLOBET, *ob. cit.*, full 288.

(32). LLOBET, *ob. cit.*, full 290.

(33). Nota anterior

(34). PALET, *ob. cit.*, pàg. 15.

(35). Nota anterior

(36). LLOBET, *ob. cit.*, fulls 291 i 292

(37). Nota anterior. Això no obstant, hem de dir que han passat molts anys des d'aquell 1308 (nota 24), quan Berenguer d'Artes requeria Guillem d'Entença perquè no adquirís els seus dominis de Garcia; aquesta data de 1378 sembla, doncs, dubtosa.

(38). BRU, *ob. cit.*, pàgs. 189 i ss

(39). Nota anterior

(40). El document el referim a la nota 1.

(41). ADM, Secció Entença, Lligall núm. 17, doc. núm. 812.

(42). IGLESIES, Josep, *El fogatge de 1497*, Fundació *Salvador Vives i Casajuana*, Barcelona (1991), pàgs. 304 a 306.

(43). IGLESIES, Josep, *El fogatge de 1553*, Fundació *Salvador Vives Casajuana*, Barcelona (1981), pàgs, 192 i 193.

(44). SERRANO DAURA, Josep, *Notes sobre noriscos als dominis de l'Rdre de l'Hospital a la Ribera de l'Ebre*, Quaderns d'Història Tarraconense, XII, Tarragona (1993), pàgs. 15 i ss.